

Yeni İnsan Yayınevi
Eğitim Serisi

Filiz Meşeci Giorgetti

İstanbul Üniversitesi'nde Prehistorya ve Sosyoloji eğitimi aldı. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda (2001), doktorasını Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Muhsin Hesapçioğlu'nun danışmanlığında "Cumhuriyet Sonrası Türk Eğitim Sisteminde Ritüeller: Kuramsal Bir Çalışma" adlı teziyle (2007) tamamladı. 2013 yılında Eğitim Bilimleri – Eğitim Tarihi alanında doçent ünvanı aldı. 2002 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi'nde Eğitim Tarihi, Bilim Tarihi, Eğitim Bilimine Giriş, Türk Eğitim Sistemi dersleri verdi. Tarihsel bağlamda eğitim politikaları; pedagojide reform; Köy Enstitüleri; eğitimin üniforma, sınıf yapıları ve ritüellerle ayrıştırılmasının tarihi; doktora ritüelleri; Millet Mektebi kitaplarında millilik söylemi; öğrencilerin gözünden eğitim ritüelleri üzerine yayınlanmış çalışmaları bulunan yazar, halen İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Eğitim Ritüelleri

Filiz Meşeci Giorgetti

Yeni İnsan Yayınevi - 101
Eğitim Serisi - 13

Eğitim Ritüelleri
Filiz Meşeci Giorgetti

I.Baskı: İstanbul, Nisan 2016
ISBN: 978-605-5895-80-8

Genel Yayın Yönetmeni: Aytaç Timur
Editör: Akif Pamuk
Düzeltili: Cahide Kayış
Dizgi: Filiz Özden
Kapak Tasarımı: Hüseyin Varış
Sertifika No: 12186

Baskı: Öz Karacan Matbaacılık ve Ciltçilik. Evren Mah. Gülbahar Cad. No:62
Bağcılar/ İstanbul 0 Tel: (0 212) 515 49 47 Sertifika No: 12228

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film vb.
elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

© Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizmetleri Sanayi Ticaret Limited
Şirketi 2016

Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizmetleri Sanayi Ticaret Limited Şirketi
Altın-tepe mah. Galipbey Caddesi, Özüdoğru Sok. No: 44/1B Küçük-yalı İstanbul
Tel: (0 216) 489 84 08 Fax: (0 216) 518 23 60
www.yeniinsanyayinevi.com
yeniinsanyayinevi@gmail.com
newhumanpublisher@yahoo.com
facebook/yeniinsanyayinevi
twitter.com/yeniinsanyayin

Eğitim Ritüelleri

Filiz Meşeci Giorgetti

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
ÖNSÖZ	13
GİRİŞ	17

I. BÖLÜM

RİTÜEL KAVRAMI ÜZERİNE	27
DURKHEİM'DA DEVLET, EĞİTİM VE RİTÜEL.....	28
Topluma Bağlılık ve Dayanışma.....	31
Otoritenin Kutsallaştırılması ve Kurallara Boyun Eğme...37	
Durkheim'ın Eleştirisi ve Çatışmacı Paradigma.....	48
EĞİTİM VE RİTÜEL.....	55
Ritüel.....	55
Eğitim ve Ritüel.....	59
İşlevlerine Göre Eğitim Ritüelleri.....	62
Birleştirici Ritüeller.....	63
Ayrırcı Ritüeller.....	65

II. BÖLÜM

MODERN ÖNCESİ DÖNEMDE EĞİTİM VE EĞİTİM RİTÜELLERİ	69
MEZOPOTAMYA VE MISIR'DA EĞİTİM VE EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	69
ÇİN VE HİND'DE EĞİTİM VE EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	73
ANTİK YUNAN'DA VE ANTİK ROMA'DA EĞİTİM VE EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	78
EĞİTİMİN HİRİSTİYANLAŞMASI VE ORTAÇAĞ'DA EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	83
EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE RİTÜELLER.....	90
Cizvitler.....	91
Jansenistler ve Port-Royal Okulları.....	94
Jean-Baptiste De La Salle ve Hıristiyan Okullar Kardeşliği..99	
Hıristiyan Bilgisini Yayma Cemiyeti ve Vakıf Okulları.....	107
Lancaster Bell ve Karşılıklı Öğretim Okulları.....	110

III. BÖLÜM

ULUS DEVLET VE EĞİTİM RİTÜELLERİ	115
ULUS-DEVLETLERİN KURULUŞU VE SİVİL DİN.....	116

DEVLETLERİN EĞİTİM RİTÜELLERİ UYGULAMALARI.127	
Fransa'da Eğitim Ritüelleri.....	128
Fransa'da Laik Eğitime İlk Adım; Ulusal Eğitim Raporları..	128
Napolyon ve Militarist, Merkezi Eğitim.....	131
Temel Eğitimin Laikleştirilmesi.....	135
Üçüncü Cumhuriyet ve Laik Politikalarda Kararlılık.....	138
Fransa'da Devlet Törenleri ve Semboller.....	144
İngiltere'de Eğitim Ritüelleri.....	147
Amerika Birleşik Devletleri'nde Eğitim Ritüelleri.....	153
Almanya'da Eğitim Ritüelleri.....	159
Rusya'da Eğitim Ritüelleri.....	170
Japonya'da Eğitim Ritüelleri.....	181

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	189
TANZİMAT EĞİTİMİNE FRANSIZ ETKİSİ VE EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	189
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM RİTÜELLERİ..	197
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	206
II. Meşrutiyet'te Tesanütçülük ve Eğitime Ziya Gökalp Etkisi.	207
II. Meşrutiyet'te Eğitim.....	214
II. Meşrutiyet'te Eğitim Ritüellerinde Dinî, Millî ve Vatanî Unsurlar.....	217

V. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EĞİTİM RİTÜELLERİ.....	233
TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE BİRLEŞTİRİCİ RİTÜELLER.	250
Millî Bayramlar.....	251
Sembol Olarak Atatürk ve Ritüel Olarak 10 Kasım.....	273
Sembol Olarak Bayrak, Ritüel Olarak Bayrak Töreni ve İstiklal Marşı.....	287
Üzerinde Çok Konuşulan Bir Ritüel: Öğrenci Andı.....	293
TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNDE AYIRICI EĞİTİM RİTÜELLER.	305
Okulda ve Sınıfta Semboller.....	306
Kutsal Asker, Örnek Vatandaş Öğretmen.....	308
Öğrenci Kıyafetleri.....	315

VI. BÖLÜM

SONUÇ.....	331
NOTLAR VE KAYNAKLAR.....	339

SUNUŞ

Her eğitim sistemi formal ve informal unsurlardan oluşur. Formal olanları iyi biliriz: Müdür ve idareciler, öğretmen, öğrenci, müfredat, dersler, öğretim yöntemleri, pedagojik materyaller, statü ve roller, çalışma kuralları vs. İnfomal olanlar arasında ise gizli müfredat başta olmak üzere ritüeller, çeşitli sosyal pratikler yer alır. Haliyle eğitim kurumunu ete kemiğe büründüren okul, Durkheim'ın dediği gibi, toplumun minyatürü olarak tüm bu formal ve informal unsurları dengeli biçimde, çatışmaya ve çelişkiye meydan vermeden, olabildiğince tutarlı biçimde birleştirmeye çalışır. Fakat çoğu zaman başta sınıf, ırk, cinsiyet, etnik köken ve çeşitli inançlar, okul içi pedagojik pratikleri etkiler, değişime zorlar ve yeniden yapılandırmaya giden yolda baskı yapar. Bu da okulda işlevsel bütünleşme önünde ve çoğu zaman karşısında çeşitli değişik düşünce, pratik ve faillerinin işbaşında olduğunu gösterir bize. Ne var ki, okul içi eğitim süreçleri bütünleşme ve çatışma arasında kalan bölgede değişime yanıt vererek eğitimin yenilenmesine katkıda bulunmaya çalışır çoğu zaman. Bu süreçte eğitimin görünmez fakat önemli bileşenleri arasında yer alan ritüeller, okula kültürel bir kimlik

vererek resmi / formal pedagojinin ülke gerçekliği ile bağlantısını kurar. Bayram kutlama, marş söyleme, şiir okuma, And, törenler, geçit resmi, selamlama, tarihi kişileri anma şeklinde kendini gösteren ritüeller, bir bakıma ulus-devlet modeliyle birlikte milliyetçi ideolojiyi okulda maddileştirmiş olsa da, ritüellerin bu biçimlerinin tüm ideolojik sistem, siyasal rejim ve ülke örneklerinde görmek mümkündür. O halde, diyebiliriz ki, ritüeller, maddi ideolojik ve kültürel pratikleri örnekleyen, ete-kemiğe büründüren, rol ve davranışlara anlam veren çok yönlü eğitsel bileşenlerdir. Bu anlamda pedagojik ritüeller daha çok modern eğitim sisteminin ürünüdür ve daha çok da Fransız Devrimi sonrasına aittirler.

Türkiye de, ulusalcı/milliyetçi bağlamdan üretilen resmi eğitim ideolojisiyle yoğun bir pedagojik ritüel geleneğine sahiptir. Bunların çoğu artık eğitim sistemi içinde eğitim özneleri tarafından içselleştirildiği için kendiliğinden uygulanmakta ve fakat bazıları (And, okul giysisi vs.) ise ciddi tartışmalara konu olmaktadır. Tartışılan ise ritüel nezdinde eğitime bakış açısı, insan yetiştirme düzeni ve pedagojide uygulanan ideolojilerdir. Bu yanıyla aslında tartıştığımız, itiraz ettiğimiz veya lehte/aleyhte tavır aldığımız konu, ritüellerde maddileşen belli bir ideoloji, dünya görüşü ve felsefedir. Birçok unsur gibi ritüeller eğitimde bizi birkaç parçaya bölmüş durumda. Fakat ritüelsiz bir eğitim, bir yaşam, bir topluluk, örgüt ve kurum düşünmek mümkün değil. Zira insan, kültürel bir varlık olduğu için ritüelsiz yaşayamaz; ritüel hayata ve insana anlam katar. Mesele, ritüelin ne derece demokratik, işe yarar, verimli ve insan haklarına uygun olduğudur. Bu yönüyle bazı ritüeller tartışılabilir hatta gündemden düşebilir. Kimi ritüeller çağın ruhuna aykırı hale gelebilir. Bazı ritüellerde demokrasi karşıtı unsurlar bulabiliriz ama bu sorun, ritüelin kendisinden değil, ritüeli eğitim

sistemi içinde işlevsel kılan siyasal iktidarın niteliğinden kaynaklanır.

Elinizdeki kitabın üretildiği doktora tez jürisinde yer alma imkânı bulmuştum. Dr. Filiz Meşeci Giorgetti'nin başarılı jüri savunmasında yer almış ve adaya tezini çok başarılı bulduğumu, sonra da bir yayın olarak basılmasının iyi olacağını söylemişim. Aradan yıllar geçti ve o tez kitaplaştı, düzeltme ve eklemelerle zenginleşerek elinizdeki biçimi aldı. Bu kitabın birçok önemli yanı var. İlk olarak, bildiğim kadarıyla Türkiye eğitim sistemini ritüeller açısından ele alan ilk kapsamlı çalışma; haliyle bir öncü, pedagojide yol açıcı. İkinci olarak, kitap, sosyoloji ile pedagojiyi çok başarılı biçimde harmanlayarak iyi bir eğitim sosyolojisi çalışması örneği. Üçüncü olarak, yazar, ritüellerin kaynağının eğitimde değil fakat toplum ve kültürde izini sürerek, ritüellerin toplumsal derindeki köklerine ulaşmış. Çalışmanın Durkheim gibi sosyolojinin kurucusu olan çok önemli bir sosyologun üzerine kurulması da, bu toplumsal bakış açısının bir kanıtı olsa gerek. Dördüncü olarak, ritüellerin sosyolojik işlevinin belirtilmiş olması, okul içi her türlü pratiğin bütünleşme ve çatışma arasında yer alan görece dengeyi oraya koymak bakımından son derece isabetli olmuş. Çalışmada ritüellerin dinsel ve seküler hatlar arasında yer alan çatışmaya odaklanılarak ele alınması da, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme aşamalarında yaşadığı sorunları hatırlamak bakımından önemli. Bu bakımdan yazar ritüellerin tarihsel temellerine de inerek konunun aynı zamanda önemli bir modernleşme pratiği olduğuna dikkat çekmiş. "Padişahım çok yaşa!"dan (Osmanlı) "Yaşasın cumhuriyet!"e (Türkiye) giden yolda yaşanan değişimler, Türkiye'de ritüellerin aynı zamanda dinselden sekülelere doğru geçirdiği değişimi göstermek bakımından ilginç. Elbette günümüz AKP düzeninde eğitimin yoğun

dinselleştirilmesi çabalarında bazı ritüellerin “yeni Osmanlıcılık” bakımından yeni bir anlam ve yorum çerçevesinde ele alındığını gözlemlemekteyiz.

Ritüelsiz bir eğitim düşünmek pek mümkün değil. Bu kitap bize ritüellerin eğitim sistemi içinde yer alan görünümünü, uygulama ve amaçlarını göstermesi bakımından çok önemli bilgiler veriyor. Eğer And’ın neden kaldırıldığını, okul giysisinde neden yeni düzenlemeler yapıldığını merak ediyorsanız bu tarihsel pedagojik-sosyolojik çalışmayı okumak gerek.

Kemal İnal

ÖNSÖZ

Bu eser, 2007 yılında savunduğum “Cumhuriyet Sonrası Türk Eğitim Sisteminde Ritüeller: Kuramsal Bir Çalışma” adlı doktora tezinden yola çıkarak oluşturulmuştur. Eserde sosyolojik bağlamda ritüelin anlamını ve önemini irdeleyerek, eğitim ritüellerinin tarihsel kökenlerine inmeye çalıştım. Tez konumuyla ilgili ilk araştırma ve okumalarımı yapmaya başladığımda eğitim ritüelleri kavramı üzerine Türkiye’de neredeyse hiçbir çalışma yapılmadığını farkettim. Aslında eğitim ritüellerinin araştırma alanı olarak yurt dışında da üzerinde çok fazla durulmamış bir konu olduğunu söyleyebilirim. Bunun yanında ritüel kavramına farklı disiplinlerden, sosyolojik, antropolojik, psikolojik, siyasal, tarihsel perspektiften yaklaşıldığını gördüm. Yaptığım okumalar ve değerlendirmeler sonucunda araştırmanın merkezine Durkheim’ın eğitim anlayışını, ritüellerin sosyolojik işlevlerini yerleştirdim. Bunun yanında eğitim ritüellerinin tarihsel temellerine de indim. Tarih içinde dinî gelenek içinde oluşmuş eğitim ritüellerini, günümüz eğitim ritüelleri ile karşılaştırmaya çalıştım. Bu karşılaştırma sonucunda dinî ve seküler ritüellerin şaşırtıcı benzerliği ortaya çıktı.

Eğitim Ritüelleri

Günümüz okullarında uygulanan eğitim ritüelleri, sınıftaki öğretmen-öğrenci etkileşim şekilleri, Ortaçağ manastırlarında ve dinî cemaat okullarında yapılandırılan ritüelleri anımsatmaktadır. Bu sonuca varma aşamasında öncelikle eğitim ritüellerinin ilk medeniyetlerde nasıl geliştiğini, sonra belirli ülkelerdeki eğitim ritüellerinin gelişimini örneklerle anlatmaya çalıştım. Farklı devletlerde eğitim ritüellerinin iktidara bağlı olarak nasıl değiştiiği, sistemi meşrulaştırıp kutsallaştırmada nasıl kullanıldıkları üzerinde durdum. Çalışmanın Türkiye’de uygulanan eğitim ritüellerini inceleyen bölümünde ritüelleri işlevlerine göre birleştirici ve ayırıcı ritüeller olarak sınıfladım ve bu ritüellerin tarihsel gelişimini anlattım.

Doktora tezimi verdikten sonra, doktora sürecinde zaman sınırlılığı sebebiyle yeterince araştırma imkânı bulamadığım eğitim ritüellerinin geçirdiiği tarihsel süreçler üzerine daha fazla okuma fırsatı buldum. Bu süreçte elime farklı yayınlar ve arşiv belgeleri geçti ve tezin içeriğini bu kaynaklarla daha da zenginleştirmeye çalıştım. Tezi bitirdiiğim 2007 yılında Türkiye’de dokunulmaz olarak algılanan Öğrenci Andı, milli bayram kutlamaları, okul önlükleri gibi eğitim ritüelleri ve sembolleri 2012 yılından itibaren kamuoyunda tartışılmaya başlandı. Eğitim ritüellerinin tekrar yapılandırıldığı, bazılarının kaldırıldığı bir süreç yaşandı. Öğrenci kıyafetleri uygulamalarında değişiklikler oldu, Türk Eğitim Sistemi’nin en etkileyici ritüellerinden biri olan Öğrenci Andı’nın her sabah tekrarlanması uygulamasına son verildi. 19 Mayıs stadyum gösterileri uygulaması kaldırıldı. Eğitim ritüellerinde meydana gelen bu önemli değişiklikler dolayısıyla kitabı bu güncel süreç ve tartışmalara da yer verecek şekilde güncelleme ihtiyacı duydum. Çalışmada bu değişikliklere de mümkün olduğunca yer vermeye çalıştım.

Bu kitabı, eğitim ritüelleri gibi daha önce üzerine

çok az çalışma yapılmış, okuması zevkli ve ilginç olan bir konuda araştırma yapmamı teşvik eden, yaptığı kitap tavsiyeleriyle çalışmanın çerçevesini önemli ölçüde etkileyen, yazdıklarımın her satırını okuyarak bana güven veren değerli bilim insanı rahmetli hocam Prof. Dr. Muhsin Hesapçioğlu'na adıyorum.

Bu kitabın hazırlanmasında birçok kişinin emeği var. Akademik hayata adım atmam konusunda beni cesaretlendiren değerli hocam Prof. Dr. Haluk Yavuzer'e hayatımın yönünü değiştirdiği ve bana olan inancını hiç kaybetmediği için teşekkürü bir borç bilirim. Doç. Dr. Kemal İnal tezimi gözden geçirip değerli eleştiri ve yorumlarda bulunmasaydı ve yayınlanması için cesaret vermeseydi tezin elinizdeki bu geliştirilmiş ve güncellenmiş şekli ortaya çıkmazdı. Bu nedenle kendisine müteşekkirim. Ayrıca Almanca kaynakların okumasında desteğini aldığım arkadaşım Uzman Buket Dilden'e bu yardımından dolayı çok teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan, bana sevgi veren, yoğun çalışma dönemlerimde her açıdan destek olan rahmetli anneme, eşim Giorgio ve kızım Dilara'ya minnettarım.

GİRİŞ

Ritüeller en ilkelden en modern topluma kadar toplumsal yapıyı şekillendirme ve toplum üyelerini birbirine bağlama işlevi görmektedirler. Modern dünyada özellikle uluslaşma süreciyle beraber yeni nesilleri toplumsallaştırma görevi devletin okulları tarafından yerine getirilmektedir. Geçmişte aile ve dinî kurumların üzerinde olan bu görev, günümüz modern toplumunda devletin okullarına geçmiştir. Böylece devlet kendi varlığını sürdürmek, ilerletmek ve yerini sağlamlaştırmak için önemli bir araca sahip olmuştur. Devlet bu aracı iki amaç için kullanır. Birinci amaç, gerekli iş gücünü sağlamak üzere belirli akademik ve meslekî becerileri içeren araçsal kültürü ileterek toplumu mesleklere ayırıp, heterojenleştirmektir. İkinci amaç ise, düzen içindeki hâkimiyetini meşrulaştırıp düzeni korumak ve toplumsal dayanışmayı sağlamak üzere norm ve değerleri içeren anlamsal kültürü ileterek toplumu birleştirip, homojenleştirmektir.

Eğitim ritüelleri karşımıza daha çok bu anlamsal kültürün aktarılması sırasında çıkar. Ancak anlamsal kültürün aktarılmasında sadece ritüeller etkili değildir. Norm ve değerlerin yanında özellikle devletin ideo-

Eğitim Ritüelleri

lojisini aktarmada ritüeller kadar ders kitapları, müfredat da özel bir öneme sahiptir. Devletin okullarında hem ders kitapları hem de ritüellerle aktarılan gizli ve resmî/açık müfredatı etkileyen resmî söylem, bireylerin toplum içindeki rollerini ve konumlarını anlamalarını sağlar.

Öğrenci okulda resmî/açık müfredat aracılığıyla ulusunun tarihini, bu tarihin üstünlüğünü ve benzersizliğini, bu tarihi nasıl anlaması gerektiğini, yurttaş olarak sahip olduğu hak ve vazifelerini öğrenir. Ritüeller ise çocuğun hem devlet ve otorite ile olan ilişkilerinde çocuğun bu hiyerarşi içindeki konumunu belirler hem de devlet ve millet gibi soyut kavramlara farkında olmadan ve direnç göstermeden duygusal olarak bağlanmasını sağlar. Dolayısıyla devlet okulda zorla değil, rıza temeline dayanan bir itaat ve sadakat düzeni oluşturmada ritüellerden oldukça fazla yararlanmaktadır.

Devletin okul üzerinde kontrolü ve yaptırımını olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türkiye’de bu konuda yapılmış olan araştırmalar anlamsal kültür bağlamında ele alınacak olursa, ders kitapları ve ritüeller üzerine yapılmış eğitim araştırmaları olarak sınıflanabilir. Türkiye’de anlamsal kültürün aktarılmasında ders kitaplarının rolüne yönelik birkaç önemli çalışma vardır. Türk Dil Kurumu’nun 1976 tarihli *İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* adlı çalışması ile Alkan ve Ergil’in 1980 tarihli *Siyaset Psikolojisi* adlı çalışmaları en erken çalışmalardandır.¹ Ersanlı-Behar’ın *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929–1937)*, Copeaux’nun *Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Özbaran’ın *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Çotuksöken, Erzan ve Silier editörlüğünde yayınlanan *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, İnal’ın *Eğitim ve İktidar: Türkiye’de Ders*

Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler, Parlak'ın Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme adlı çalışmaları en önemli örneklerdendir.²

Yukarıda adı geçen araştırma ve incelemeler Türkiye'de anlamsal kültürün aktarılmasında ağırlıklı olarak müfredat ve ders kitapları üzerinde durmuş, ritüellere ise kısaca değinmişlerdir. Bu değinmeler, ritüellerin kaynağına inmekten çok önemini belirtmek şeklindedir. Türkiye'de eğitim ritüellerin kaynağı ve resmî ideolojiyi aktarmadaki rolüne değinen temel iki araştırma bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve alanında ilk olan Özbudun'un *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri* adlı çalışması, ikincisi ise Kaplan'ın *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi* adlı çalışmasıdır.³

Özbudun, kitabında ritüel yerine ayin kelimesini kullanmış ve öncelikle ayin ve tören arasındaki farkı ortaya koymuştur. Özbudun ritüel kavramını ayin kavramıyla eşleştirmiştir ve ayini şöyle tanımlamıştır: Ayin, köken ve anlam bakımından doğaüstü olarak algılanan güçleri toplumsal yarar (toplumsal birimin varlığını koruma ve sürdürmesi için gerekli koşulların oluşması ve istikrara kavuşması) çerçevesinde etkilemeye yönelik kalıplaşmış, tekrarlanan davranışlar bütünüdür. Buradan hareketle ritüel ve ayin kavramlarını aynı anlamda ele alan Özbudun'un araştırmasından alıntı yapılırken metinde ifade birliği olması açısından "ayin" yerine "ritüel" kavramı kullanılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kutlanan ulusal bayramları ele alan Özbudun, bu bayramların simgesel bir erk gösterisi, hiyerarşinin belletilmesi olduğunu, seçkinci, hiyerarşik ve biçimci olduğunu belirtir. Bu özellikleriyle Cumhuriyet törenleri, işlevsel kutsallık kavramının bağlamsal değişikliğe uğra-

tıldığı modern Cumhuriyet döneminde de, kimi değişikliklere karşı, süregelmiştir.⁴

Kaplan'ın kitabı ise tamamen eğitim ritüellerine odaklanmış bir çalışma değildir. Buna rağmen farklı ülkelerde farklı ideolojileri telkin etmeye yönelik uygulanan ritüeller üzerinde durması açısından önemlidir. Ayrıca Türk Millî Eğitim İdeolojisi'nin oluşma döneminde ve sonrasında eğitimde uygulanan ritüellere değinmesi ve ideolojinin telkinindeki önemini vurgulaması açısından alana katkısı olan bir çalışmadır.⁵

Toplumda siyaset bilimciler, tarihçiler, sosyolog ve antropologlar arasında ritüellere karşı artan bir ilgi vardır. Eğitim ritüellerine dâhil olan ulusal törenlerin rolü sadece bilimsel olarak değil, sanatsal olarak da ifade edilmeye başlanmıştır. 36. Rotterdam Film Festivali'nde kısa film dalında ödül kazanan yönetmen Köken Ergun'un "The Flag" [Bayrak] adlı filmiyle Türkiye'de yükselen milliyetçilikle beraber sıradan, olağan, normal sayılan kimi olguları yeniden gözden geçirmekte yarar olduğuna işaret etmektedir. Filmde 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı törenini ele alan Ergun, küçüklerin yorumladıkları metinlerin coşkusuyla kendilerinden geçtiklerini göstermiştir. Özellikle Arif Nihat Asya'nın "Bayrak" adlı şiirini kendinden geçercesine okuyan kız öğrencinin gösterilmesi, bayramlarda ulusalcılıktan farklı bir tutuma vurgu yapıldığını göstermektedir. "Sana benim gözümle bakmayanın/ Mezarını kazacağım/ Seni selamlamadan uçan kuşun/ Yuvasını bozacağım" gibi ifadelerin içindeki şiddeti özendiren, bir bayram kutlamasını aşan özellikleri gözler önüne serilmiştir.

Özbudun ve Kaplan'ın çalışmaları törenler ve ritüeller üzerinde dursa da, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi eğitim ritüellerini kavramsal ve kuramsal olarak doğrudan ele alarak kaynağını ortaya koyan hiçbir araştırma yoktur. Elinizdeki kitabın eğitim yazınındaki bu

eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

Ritüeller üzerinde çalışılması, bir okulun hem açıkça belirtilmiş hem de belirtilmemiş yollarla, nasıl ideolojik mesajlar ilettiğini ortaya çıkarmaya da yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın ritüel teorisi ile ilgili söyledikleriyle ve kendi performansı sebebiyle teorik uygulamaların bir parçası olması ve eğitimdeki ritüellerin anlaşılmasıyla ilgili tartışmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

Elinizdeki kitabın temel amacı; okul etkileşimindeki bir değişken olarak ritüelin anlamını ve önemini irdeleyerek günümüzdeki eğitim ritüellerinin kaynaklarını ortaya çıkartmaktır. Bu çalışma, eğitim ritüellerinin kaynaklarını ortaya çıkartmanın yanında, toplumun temelde birbiriyle ilişkili ritüeller tarafından şekillendirildiği gerçeğini göstermeyi de amaçlamaktadır. Temel amaca bağlı olarak din, devlet, eğitim ve ritüel arasındaki ilişkiler; eğitim ritüellerinin düzeni kutsallaştırıp meşrulaştırma ve toplumsal dayanışmayı sağlamadaki rolleri; farklı dönemlerde farklı topraklarda eğitim ritüellerinin gösterdiği dönüşüm; Türkiye’de eğitim ritüellerinin oluşum serüveni; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uygulanan eğitim ritüellerinin amaç ve yapı olarak gösterdiği dönüşüm ve bu ritüellerin diğer ülkelerdeki eğitim ritüelleri ve dinî ritüellerle ortak noktaları ele alınmıştır.

Bunların yanında Türkiye’de okullarda uygulanan ritüellerin Durkheim’ın eğitim ve ritüel üzerine yaptığı çalışmalardan ne düzeyde etkilenilerek oluşturulduğu, ulus devletlerin oluşum sürecinde bir ülkenin vatandaşlarının yaratılmasında hem halkın katıldığı ritüellerin hem de okullarda uygulanan ritüellerinin ne gibi süreçlerden geçtiği, çeşitli ülkelere ve dönemlere göre ne yoğunlukta kullanıldığı, lider figürlerin ve devletin sözcüsü öğretmenin ritüeller yoluyla nasıl kutsallaştırıldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Eğitim Ritüelleri

Bu çalışma yapılırken öncelikle eğitim sistemimizdeki ritüellerin bir listesi yapılmış ve bu ritüeller işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Daha sonraki adım, bütün millî eğitim mevzuatının taranması ve ritüeller ile ilgili kanun, yönetmelik ve genelgelerin belirlenmesini oluşturmuştur. Bu amaçla Düsturlar, Maarif Düsturu, Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, Tebliğler Dergisi, Resmî Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Cerideleri taranmıştır. Osmanlı dönemi ritüellerine ilişkin bilgi elde etmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) konu ile ilgili olduğu düşünülen evraklar da gözden geçirilmiştir. Yeni uygulamalara kamu tarafından verilen tepkileri ve Eğitim Bakanlığı'nın yapmış olduğu açıklamaların basına yansıyan yönlerini saptamak amacıyla 1923'ten günümüze en yüksek tirajlı gazetelerden Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Ulus gazeteleri taranmıştır. Bunların yanında, bu konuda yazılmış Türk ve yabancı kitap, araştırma-inceleme türü yayınlar da araştırmaya kaynaklık etmiştir.

Bugün eğitim sistemimizde günlük rutinler olarak uyguladığımız, uygularken hiç de farkında olmadığımız ritüeller, aslında yaşam içinde bizi yönlendiren varsayımlarımızın oluşmasına büyük etkide bulunmaktadır. Bu araştırma farkına varmadan uyguladığımız ritüelin eğitim öğretim faaliyetleri içinde hem açıkça belirtilmiş hem de belirtilmemiş yollarla, nasıl ideolojik mesajlar ilettiğinin ortaya çıkartılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca ritüellerin kimin isteklerine hizmet ettiği ya da kimin isteklerini görmezden geldiği de gösterilerek eğitim ritüelleri ile ilgili farkındalıkların artmasına katkıda bulunacaktır. Ritüellerin eğitim sistemimiz içinde hangi motivasyonla ve nasıl inşa edildiğinin ortaya çıkartılmasının ritüellerin kasıtlı ve yaşanmış tecrübeler olarak öğrencileri nasıl etkilediğinin vurgulanmasının, eğitim ritüellerinin tekrar gözden ge-

çirilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Toplumların değişim hızının son derece arttığı bu çağda, önemli olan sorunlar arasında, değişimin yönünün ve niteliğinin tahmini, mümkünse plânlanması gelir. Tahmin ve plânlamanın gerçekçi ve tutarlı olabilmesi ise, toplumsallaşma sürecinin iyice anlaşılmasına bağlı olacaktır. Toplumsallaşma etmenlerinin etkilerini gerçeğe yakın bir biçimde saptayabilmek, yalnızca geleceğe ilişkin tahminler yapmamız için değil, istediğimiz gibi bir gelecek yaratmamız için de son derece yararlı olabilecektir. Bu olgu hem gelişmiş, hem de gelişen ülkeler için aynı derecede önemlidir.⁶

Küreselleşen dünyada yaşadığımız ve Avrupa Birliği'ne girme isteğimiz göz önüne alındığında, değişen ortama Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları'nın uyum sağlamasının gerekliliği önümüzde duran bir gerçektir. Bu gerçek görmezden gelinirse uyumsuzluğun yaratabileceği ruh sağlığı, yabancılaşıma, toplumsal huzursuzluk sorunlarıyla karşılaşılabilir. Bu bağlamda değişime uyum, farklılıklara ve insan haklarına saygı, demokratik bir anlayışın yerleşmesi konuları önem kazanmaktadır. Bu sorunların çözümlenmeye çalışılması sürecinde eğitim daima önemli bir rol oynayacaktır.

Bu çalışma demokratik ve laik bir toplumda tüm toplumun eşit düzeyde katılabileceği, belirli bir ideoloji ya da dinin telkininden çok, demokratik katılımın önemine vurgu yapan ritüeller geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Eğer eğitim sistemimiz eğitimi demokratik ilericî idealler yönünde geliştirmek ve yeni nesli bu idealler çerçevesinde yetiştirmek istiyorsa, var olan ritüelleri araştırmak, bu amaçları başarmak için bir yol olabilir. Ritüeller, tarihte toplumları yeniden yapılandırırken ulus yaratmak için olduğu kadar faşist gençlik yaratmak için de yoğun şekilde kullanılmıştır. Ritüellerin bu gücü değişen dünya içinde etik bir viz-

yonla yeni hedefler için kullanılabilir. Bireysel özgürlük ve eşitlikleri korurken, azınlık hakları ya da farklılıklara saygı konusunda bilinçlenmek için de önemli bir araç olabilir. Böylece ritüeller toplumları ayırıp, aralarındaki sınırları kalın biçimde çizdiği gibi, bu sınırları kaldırmaya katkıda da bulunabilir. Farklı bakış açılarına yer açıp, toplumda herkesin istek ve ihtiyaçlarına karşı hassas olunmasını sağlayarak toplumların karşılıklı anlayış ve saygı inşa etmelerinde bir katalizör olarak kullanılabilir.

Ritüeller üzerine özellikle antropoloji alanında geniş bir yazın vardır. Ancak bu çalışma, antropoloji, tarih, siyaset bilimi, eğitim bilimi ve sosyolojinin verilerinden yararlı olsa da, çalışmanın iskeleti Durkheim'in ritüelle ilgili ileri sürdüğü *dayanışma* ve *kutsallık* kavramları üzerine kurulmuştur. Turner ve van Gennep'in *geçiş ritüelleri* olarak adlandırdığı ve eğitim ritüelleri üzerine yapılmış antropolojik çalışmalarda mezuniyet ya da okula başlama törenleri ile ilişkilendirilen ritüeller bu araştırmanın dışında bırakılmıştır.⁷

Ritüele burada toplumsal bir süreç olarak bakılmıştır. Durkheim ve takipçilerinin söylediği gibi sistemi kutsallaştırıp meşrulaştırma, toplumsal dayanışma sağlama, düzeni devam ettirme işlevi ele alınmıştır. Ritüel bu çalışmada, geleneksel antropologların varsaydığı gibi kutsal olaylarla sınırlı tutulmamış, birçok çağdaş teorisyenin ele aldığı gibi dünyevî olaylarla bağlantısı açısından incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada ritüel kapsamına sadece bağlılık ve dayanışma duyguları yaratan bayrak, açılış, bayram törenleri gibi törensel, özel olaylar değil, Goffman'ın *etkileşim ritüeli* olarak kavramlaştırdığı otoritenin tanımlanmasını ve kutsallaşmasını sağlayan mikro, günlük olaylar, el-kol-baş hareketleri, mimik ve jestler de ele alınmıştır.⁸ Bu anlamda kıyafetler, semboller, saygı hareketleri de araştırma kapsamında tutulmuştur.

Eğitim ritüellerinde vurgu bazen dayanışmaya bazen de ayırım üzerine olduğundan, Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Sistemi ritüelleri birleştirici ve ayırıcı ritüeller olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir. *Birleştirici ritüeller* başlığı altında Ulusal bayramlar, 10 Kasım ritüeli, bayrak ve İstiklal Marşı törenleri, Öğrenci Andı incelenmiştir. *Ayırıcı ritüeller* başlığı altında ise okuldaki hiyerarşik yapıyı gösteren öğrencilerin öğretmen geldiğinde ayağa kalkması, söz almadan önce parmak kaldırması, sınıfta sürdürülmesi beklenen sessizlik gibi sınıf kuralları, öğrenci öğretmen arasındaki mesafeyi derinleştiren kürsü sıra gibi sınıf materyalleri, giyim tarzları ele alınmıştır.

Bu kapsama uygun olarak *ritüel*; “bir yandan kurumsal birlik ve dayanışmayı oluştururken, diğer yandan hiyerarşi, konum, işlev, güç gibi farklılıkları ifade eden ve düzenleyen (otoriteyi kutsallaştıran) biçimlendirilmiş sembolik gösteri ve semboller kümesi” olarak tanımlanabilir. Buradaki “biçimlendirilmiş” terimi ritüelin daha önceden düzenlenmiş, beklenen bir şekli olduğu düşüncesine, “sembolik gösteri”, dolaylı olarak bir düşüncenin temsil edildiği, diğerleri tarafından görülecek ya da duyulacak ve okunacak şekilde yapılan hareketlere gönderme yapar. “Semboller kümesi” ise ritüel performans gerçekleştirilirken giyilen giysiler, kullanılan bayrak, flama gibi bir değer atfedilmiş materyalleri ele alır. Kitapta ritüel kavramı bu tanıma uygun olarak kullanılmıştır.

Kitabın sınırları içinde yukarıda belirtilen amaçlara ulaşabilmek için öncelikle ritüel ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve Emile Durkheim’in teorileri temel alınarak açıklanmıştır. Daha sonra ulus-devletlerin kuruluş sürecinde eğitim ritüelleri ele alınmış, farklı ülkelerden örnekler verilmiştir. Bir sonraki bölümde ise Tanzimattan itibaren Osmanlı Devleti’nde uygulanan eğitim ritüellerine değinilmiş, daha sonra Türkiye

Eğitim Ritüelleri

Cumhuriyeti dönemi eğitim ritüelleri birleştirici ve ayırıcı ritüeller olmak üzere iki başlık altında toplımsal ve tarihsel açıdan ele alınmıştır. Son bölümde ise tüm yazından elde edilen bilgilerden yola çıkarak eğitim ritüellerinin kaynaklarına ulaşmak için yol gösterici olarak belirlenen sorular cevaplanmış ve öneriler getirilmiştir.

I. BÖLÜM

RİTÜEL KAVRAMI ÜZERİNE

Fransız sosyolog *Emile Durkheim*'ın (1858–1917) devlet, eğitim ve ritüellerin yapısı ve işlevleri üzerine pozitivist ve işlevselci bir anlayışla oluşturduğu eserleri sosyoloji biliminin temel taşlarını oluşturur. Emile Durkheim, “parlamentolu cumhuriyetin saf bir ürünüdür” ve sosyolojisi birçok yönden “hükümdarlık sonrası” bir toplumsal düzenin ifadesidir.⁹ Alsace'ta Yahudi bir aileye doğan, devletin elit eğitim kurumlarına giden Durkheim Fransa'da Üçüncü Cumhuriyetin ideallerini kabul etmişti. Kariyerini sosyoloji disiplininin kurulması ve meşrulaşmasına adan Durkheim, bilimsel objektivitenin prensiplerine bağlıydı. Siyasette hiç aktif olmamış ancak ahlâk eğitimi üzerine dersler vermiş ve yüzyılın ilk on yılında ahlâk felsefesi alanında merkezî bir rol oynamıştır. Durkheim'in ahlâk eğitimi üzerine dersleri, bireysellikten çok toplumsal hayat ve onun kurallarını hür iradesiyle isteyen bir vatandaş yaratmayı amaçlamıştır. Bunun yanında 1912'de yayınladığı *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri [Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse]* adlı iyi bilinen çalışmasıyla toplumun yapılandırılmasında ritüel performansı bir anahtar mekanizma olarak tanımla-

miş ve o zamandan beri hem sosyoloji hem de antropoloji alanında ritüel önemli bir toplumsal mekanizma olarak kabul edilmiştir.¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasında ünlü sosyoloğun fikirlerinden geniş ölçüde yararlandığı için Türkiye'nin toplumsal yapısında Durkheim'ın düşüncelerinin izleri oldukça belirgindir. Bu nedenle öncelikle Durkheim'ın devlet, eğitim ve ritüel ile ilgili düşüncelerinin ve teorilerinin bir sentezine varılmaya çalışılacak, daha sonra ise eğitim ritüelleri ile ilgili yazın üzerinde durulacaktır.

DURKHEİM'DA DEVLET, EĞİTİM VE RİTÜEL

Durkheim otoritenin edimcilerine devlet, devletin en önde gelen organı olduğu karmaşık topluluğa da "siyasal toplum" der. Devlet, siyasal toplumun bütünü-
nün tâbi olduğu en yüksek otoritedir. Burada devletin otorite ve disiplininin kaçınılmazlığına vurgu yapan Durkheim, savaşlar ve uluslararası ürkütücü rekabetler olduğu sürece devletin özel şahıslar karşısında sahip olduğu hükümler otoriteyi koruyacağını, bu otoriteye dayanarak insanların inançlarını ve iş hayatlarını düzenleyeceğini belirtir.¹¹

Durkheim, J. J. Rousseau'nun öğretisinin temelini oluşturan "hükümetin genel iradeyi yansıtmamanın dışında bir iş yapmaması gerektiği" düşüncesinin bir zihniyet ve mantık hatası olduğunu vurgular. Durkheim'a göre devlet, bireylerin arasından çıkmalı ama aynı zamanda onu aşmalıdır.¹²

Durkheim toplumların son yüzyıl içinde gerçekleştirmiş oldukları evrime bakıldığında, modern toplumda Tanrı-Kul ilişkisinin yerini Toplum-Birey ilişkisinin alması gerektiğini söyleyerek, hayatî öneme sahip bir saptama yapmıştır.¹³ Devletin disiplin ve otoriteyi sağ-